

ADAM WIERZBICKI*

PROBLEM BUTLERA Z PERSPEKTYWY RACJONALNEGO SPRAWCY**

Abstract

BUTLER'S PROBLEM FROM A RATIONAL AGENT'S PERSPECTIVE

Butler's problem poses a challenge to philosophical theories of intentional action because it suggests that intentionality attribution is dependent on moral judgement. Experimental results reached so far seem to confirm this thesis. However, the agent described in Butler scenarios seems to lack fundamental rationality, which may distort intuitions about the intentionality of his/her actions. An experimental study described in this work aims to overcome this problem by providing explicit reasons for action. Strength of motivation is also compared with moral judgement as a factor in intentionality attribution. The results of the study suggest that neither explicitly described reasons nor strength of motivation have a significant influence on intentionality attribution in Butler scenarios.

Keywords: Butler's problem, rational agent, intentional action, motivation, moral judgment

W 1978 roku Ronald Butler przedstawił następujący problem dotyczący przypisywania intencjonalności działaniom:

Jeśli Brown podczas zwykłej gry w kości ma nadzieję wyrzucić szóstkę i faktycznie mu się to uda, nie mówimy, że wyrzucił szóstkę intencjonalnie. Z drugiej strony, gdyby włożył jeden nabój do sześciokomorowego rewolweru, zakręcił bębenkiem, celując w Smitha i nacisnął spust, mając nadzieję zabić Smitha, powiedzielibyśmy, gdyby mu się udało, że zabił Smitha intencjonalnie. Dlaczego tak jest, skoro w obu przypadkach prawdopodobieństwo sukcesu jest takie samo? (Butler 1978: 113)

* Instytut Filozofii, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 3, 00-927 Warszawa, wiezzel@gmail.com.

** Artykuł powstał w ramach projektu „Studium teoretyczne i eksperymentalne efektu Knobe'a i problemu Butlera” (kierownik: Katarzyna Paprzycka) finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/11/B/HS1/03939.

Muszę przyznać, że nie podzielam zupełnie intuicji zawartych w przykładzie – uważam, że Brown intencjonalnie wyrzucił szóstkę. Wyniki eksperymentalne pokazują jednak, że moje poglądy na sprawę są odosobnione. W badaniu przeprowadzonym przez Nadelhoffera (2004) 92,5% badanych stwierdziło, że Brown intencjonalnie zabił Smitha, natomiast wyrzuceniu szóstki przypisał intencjonalność zaledwie co dziesiąty respondent. Jeśli opieramy się na potocznych intuicjach językowych, problem Butlera pozostaje problemem.

W artykule zamierzam omówić potencjalne źródła tego problemu. W części 1 przedstawiam podnoszone przez komentatorów problemu Butlera możliwe czynniki warunkujące przypisywanie intencjonalności: ocenę moralną działania i odpowiedzialność sprawcy (1.1) oraz różnice w strukturach historyjek (1.2). Aspektem, który uważam za szczególnie istotny, jest domniemana racjonalność sprawcy oraz związana z nią siła jego motywacji (1.3). W analizie tych czynników upatruję nadziei na rozwiązanie problemu Butlera. W części 2 opisuję dwa badania, które przeprowadziłem w celu empirycznego sprawdzenia swoich hipotez. Ich wyniki przedstawiam zbiorczo w części 2.3. W ostatnich częściach tekstu omawiam wyniki (część 3) oraz przedstawiam płynące z nich wnioski (część 4).

1. CZYNNIKI PRZYPISYWANIA INTENCJONALNOŚCI

1.1. MORALNOŚĆ I ODPOWIEDZIALNOŚĆ

Na postawione przez Butlera pytanie można odpowiedzieć, odwołując się do kwestii oceny moralnej czynu i odpowiedzialności sprawcy. Tak na przykład jeszcze przed opublikowaniem problemu Butlera o działaniach intencjonalnych myślał Gilbert Harman (1976). Uważał, że można zrobić coś intencjonalnie, nie mając stosownej intencji, o ile istnieją normatywne racje za niezrobieniem tego. Harman analizuje przykład podobny do Butlerowego, zestawiając snajpera strzelającego do wroga z osobą biorącą udział w turnieju strzeleckim. Obu strzelcom udaje się trafić w cel mimo bardzo niewielkich szans. Uczestnik turnieju – według Harmana – nie trafił w dziesiątkę intencjonalnie z tego samego powodu, dla którego nie można intencjonalnie wygrać na loterii. Natomiast o snajperze – przeciwnie – powiemy, że zabił intencjonalnie, ponieważ ogólnie rzecz biorąc, uważamy, że w zabijaniu jest coś złego (Harman 1976: 434). Podobne podejście można znaleźć u Joshui Knobe'a (2003), który potwierdza je dodatkowo wynikami badań empirycznych.

Ocena moralna, naruszenie norm i odpowiedzialność sprawcy są niewątpliwie istotnymi czynnikami różnicującymi dwie sytuacje opisane w oryginal-

nym problemie. Należy jednak zaznaczyć, że sam Butler był bardzo sceptyczny wobec sugestii dotyczących wpływu oceny moralnej na intencjonalność (Butler 1978). W rzeczy samej, żadna z powszechnie znanych teorii działania intencjonalnego nie bierze pod uwagę aspektu moralnego (Anscombe 1957, Davidson 1963, 1971, Frankfurt 1978, Mele, Moser 1994). I właśnie to czyni scenariusz Butlera paradoksalnym i trudnym do wyjaśnienia. Również Harman, który dostrzegł rolę norm moralnych w przypisywaniu intencjonalności, nie wyjaśnił jej w żaden sposób, poprzestając na deklaracjach odwołujących się do własnych intuicji (Harman 1976).

1.2. RÓŻNICE STRUKTURALNE

Poza różnicami w nacechowaniu moralnym historii można doszukiwać się w scenariuszach innych asymetrii potencjalnie wpływających na intuicje dotyczące intencjonalności. Istotną kwestią jest sam sposób postawienia pytania. Jak słusznie zauważył Kraemer (1978), w przypadku gry w kości pytamy o wyrzucenie szóstki, czyli *de facto* o pewną część większej czynności, jaką jest cała gra. Natomiast w drugiej sytuacji pytanie dotyczy *zabicia*, czyli złożonego działania składającego się z naładowania rewolweru, zakręcenia bębniem, wymierzenia broni oraz naciśnięcia spustu. Z czterech wymienionych czynności tylko jedna zawiera istotny element losowy. Kolejne badanie Nadelhoffer (2004) pokazało, że na pytanie „Czy Brown intencjonalnie wygrał grę?” znacznie więcej osób (62,5%) odpowiada twierdząco. Jeśli zestawimy to z wynikami dla oryginalnego pytania („Czy Brown intencjonalnie wyrzucił szóstkę?” — 10%), łatwo dostrzec, jak istotny dla otrzymywanych wyników jest sposób sformułowania pytania.

Kolejną trudnością, dostrzeżoną przez komentatorów problemu Butlera, jest fakt, że czynności rzucania kością i strzelania z pistoletu *same w sobie* nie są analogiczne, niezależnie od przyświecających im celów. Kraemer (1978) i Ross (1978) przekonywali, że podstawowe znaczenie dla przypisania intencjonalności ma nie prawdopodobieństwo powodzenia działania, lecz umiejętność zmodyfikowania owego prawdopodobieństwa przez sprawcę, czyli swą *kontrola* nad biegiem zdarzeń. Grając w kości, Brown nie może w żaden sposób zwiększyć swoich szans na sukces — reguły gry są ustalone, a próba ich naruszenia skończyłaby się zapewne wyrzuceniem od stolika. Natomiast chcąc zabić Smitha, Brown jest w stanie — jak podejrzewamy — włożyć do bębniaka więcej kul albo kręcić nim aż do skutku.

Mele i Sverdlik (1996) sformułowali dwa nowe scenariusze mające na celu zniwelowanie opisanych różnic. W pierwszym z nich (dalej jako MS1) wyrzucenie szóstki za pośrednictwem skomplikowanego urządzenia powoduje detonację bomby i śmierć Smitha:

Brown chce w tej chwili zabić Smitha i jest przekonany, że może to zrobić jedynie przez wyrzucenie szóstki. Smith znajduje się w innym budynku. W rzeczonym budynku znajduje się bomba, którą Brown może zdetonować wyłącznie przez pokazanie obrazu zawierającego sześć kropek do kamery skierowanej na blat biurka w pokoju Browna i podłączonej do bomby. Brown wie o tym wszystkim, jednak nie zaaranżował tego w żaden sposób. Wie także, że podchodząc do biurka, zdezaktywowałby urządzenie. Na nieszczęście Smitha Brown ma w kieszeni zwyczajną sześciocienną kostkę. Rzuca kostkę na biurko, licząc na to, że wypadnie szóstka (kamera jest ustawiona tak, że zarejestruje jedynie górną ściankę kostki, z czego Brown zdaje sobie sprawę). Nieszczęśliwie dla Smitha wypada szóstka. Wyrzucając szóstkę, Brown detonuje bombę, zabijając tym samym Smitha (Mele, Sverdlik 1996: 279).

Natomiast w drugim scenariuszu (dalej jako MS2) zastąpiono Smitha papierową tarczą do ćwiczeń strzeleckich:

Brown gra w grę z sześciostrzałowym rewolwerem i papierową tarczą. Gra wymaga, żeby włożył do bębena jedną kulę i zakręcił nim przed oddaniem strzału. Po zakręceniu bębniem Brown uważnie celuje w środek tarczy z odległości pięćdziesięciu jardów, naciska spust i trafia w sam środek, dokładnie tak, jak chciał (Mele, Sverdlik 1996: 281).

Intuicje dotyczące przypisywania intencjonalności w zbliżonych¹ historyjkach zostały zbadane przez Nadelhoffera (2004). 75% badanych uznało, że Brown ze scenariusza podobnego do MS2 intencjonalnie trafił w papierowy cel. Z kolei 87,5% osób skonfrontowanych ze scenariuszem podobnym do MS1 oceniło, że Brown intencjonalnie zabił Smitha. Przy inaczej zadanym pytaniu – „Czy Brown intencjonalnie wyrzucił szóstkę?” – twierdząco odpowiedziało 55% ankietowanych.

1.3. PERSPEKTYWA RACJONALNEGO SPRAWCY

Racjonalny sprawca – modelowy podmiot teorii działania – powinien kierować się (przynajmniej w przybliżeniu) zasadą maksymalizacji oczekiwanej użyteczności (Briggs 2017). Ta reguła, wprowadzona jeszcze przez Bernoulliego (1738), stanowi podstawę klasycznej teorii decyzji. Doczekała się wprawdzie istotnej krytyki w drugiej połowie XX wieku (Simon 1972, Kahneman, Tversky 1979), jednak zarzuty pod jej adresem dotyczyły aspektów, które nie występują w scenariuszach Butlerowskich. Simon (1972) postulował osłabienie wymogów racjonalności ze względu na ograniczone możliwości poznawcze podmiotu (niepełna informacja, złożoność problemu). Sytuacje rzutu kością czy kręcenia bębniem rewolweru są jednak na tyle proste, że nie ma wątpliwości, iż podmiot jest w stanie w pełni je zrozumieć. Motywacją dla teorii

¹ Na temat różnic między scenariuszami MS1 i MS2 a historyjkami użytymi przez Nadelhoffera piszę w następnej części.

perspektywy wprowadzonej przez Kahnemana i Tversky'ego (1979) było natomiast występowanie efektów pewności, odbicia i izolacji, których również trudno doszukiwać się w rozważanych tu scenariuszach. Zastosowanie do omawianych historii teorii oczekiwanej użyteczności wydaje się więc całkowicie uprawnione.

Mając do wyboru działanie wiodące w sposób prawie pewny do pożądanego rezultatu (położenie kości, strzelenie bez kręcenia bębenkiem) oraz działanie dające zaledwie $\frac{1}{6}$ prawdopodobieństwa sukcesu (rzucanie kością, kręcenie bębenkiem), podmiot powinien stanowczo wybrać pierwszą możliwość, ponieważ jej oczekiwana użyteczność jest sześciokrotnie wyższa. Dlaczego Brown miałby więc wkładać do rewolweru tylko jeden nabój i kręcić bębenkiem, skoro naprawdę chce zabić Smitha?

W badaniu Nadelhoffer'a wkradła się niestety pewna niefortunność: ze scenariusza MS1 usunięto fragmenty tłumaczące, że Brown nie zaaranżował całej sytuacji oraz że nie może zabić Smitha w inny sposób. Mogło to w istotny sposób zaburzyć wyniki. Przedstawiona sytuacja jest dziwaczna i bez dodatkowych wyjaśnień postępowanie Browna może wydać się nieracjonalne. Po co konstruować tak dziwny zapalnik, skoro można by zamiast kamery podłączyć zwykły przycisk? Po co rzucać kością, skoro można by po prostu położyć ją na biurku szóstką do góry?

Skoro teorie działania mówią o racjonalnych sprawcach, można stwierdzić, że scenariusze Butlerowskie, a także scenariusz MS1 w wersji Nadelhoffer'a, zupełnie ich nie dotyczą, skoro przedstawiają podmioty niespełniające wymogów racjonalności. Aby uzasadnić, że problem Butlera rzeczywiście istnieje, trzeba tak zmodyfikować historyjki, aby czytelnik nie miał powodów wątpić w racjonalność ich bohatera.

Oceniając racjonalnego sprawcę, należy brać pod uwagę jeszcze jeden czynnik — *siłę motywacji*. W opisanych sytuacjach może ona wpływać na przypisywanie intencjonalności. Na rolę tego czynnika w opisywaniu intencjonalnego działania zwracał uwagę m.in. Alfred Mele (2003: 161-176). Jeśli ktoś posuwa się do morderstwa, łatwo jest domniemywać, że miał ku temu istotne powody. Inaczej nie poważałby się na czyn tak naganny i narażający zazwyczaj złoczyńcę na ryzyko słusznej kary. Co innego w przypadku zwykłej gry w kości — tutaj „domyślną” motywacją będzie raczej pragnienie rozrywki. Dlatego sądzę, że aby potwierdzić bądź obalić hipotezę dotyczącą głównej roli oceny moralnej w problemie Butlera, należy *explicite* opisać, jakimi motywami kieruje się Brown.

2. BADANIA

W celu eksperymentalnego potwierdzenia omówionych intuicji zostały przeprowadzone dwa badania ankietowe. Są one opisane odpowiednio w części 2.1 i 2.2. Natomiast w części 2.3 przedstawiam zbiorczo wyniki obu badań. O ile mi wiadomo, są to pierwsze badania w języku polskim dotyczące problemu Butlera.

2.1. BADANIE GŁÓWNE

Badanie główne miało na celu sprawdzenie następujących dwóch hipotez:

HIPOTEZA 1: Ludzie chętniej przypisują intencjonalność działaniom podejmowanym ze względu na *silniejszą motywację*.

HIPOTEZA 2: Siła motywacji ma większy wpływ na przypisanie intencjonalności niż *ocena moralna* czynu.

2.1.1. SCENARIUSZE

Na podstawie oryginalnego scenariusza Butlera dotyczącego gry w kości oraz scenariusza MS1 zostały przygotowane 4 scenariusze różniące się motywacją sprawcy — jednym razem jest nią czcza rozrywka, a innym zdobycie pieniędzy umożliwiających zrealizowanie największego marzenia Kowalskiego (tak został przechrzczony Brown). Historyjki z bombą zostały ponadto uzupełnione o uzasadnienie dla dziwnego postępowania Kowalskiego, aby uczynić go racjonalnym sprawcą: Kowalski nie może podejść do biurka, ponieważ ma związane nogi.

SCENARIUSZ „Z↓”: Moralnie zły czyn (Z), słaba motywacja (↓)

Kowalski i Nowak znajdują się w dwóch różnych budynkach. W budynku, w którym znajduje się Nowak, jest podłożona bomba. Kowalski może zdetonować bombę wyłącznie przez pokazanie obrazu zawierającego sześć kropek do kamery skierowanej na jego biurko i podłączonej do zapalnika bomby. Kowalski postanawia z nudów zabić Nowaka. Nie jest jednak w stanie podejść do biurka, gdyż ma związane nogi. Bierze do ręki trzymaną w kieszeni zwyczajną sześciocienną kostkę do gry i rzuca nią na biurko, licząc na to, że wypadnie szóstka. Udaje mu się wyrzucić szóstkę, a tym samym zdetonować bombę i zabić Nowaka.

SCENARIUSZ „Z↑”: Moralnie zły czyn (Z), silna motywacja (↑)

Kowalski i Nowak znajdują się w dwóch różnych budynkach. W budynku, w którym znajduje się Nowak, jest podłożona bomba. Kowalski może zdetonować bombę wyłącznie przez pokazanie obrazu zawierającego sześć kropek do kamery skierowanej na biurko i podłączonej do zapalnika bomby. Kowalski postanawia zabić Nowaka, ponieważ odziedziczy po nim bardzo duży spadek, który pozwoli mu sfinansować swoje wielkie marzenie o podróży dookoła świata. Nie jest jednak w stanie podejść do biurka, gdyż ma związane nogi. Bierze do ręki trzymaną w kieszeni zwyczajną sześciocienną kostkę do gry i rzuca nią na biurko, licząc na to, że wypadnie szóstka. Udaje mu się wyrzucić szóstkę, a tym samym zdetonować bombę i zabić Nowaka.

SCENARIUSZ „N↓”: Moralnie neutralny czyn (N), słaba motywacja (↓)

Kowalski gra z nudów w kości z kolegami. Aby wygrać grę, musi wyrzucić szóstkę. Kowalski bierze do ręki kostkę i rzuca nią, licząc na to, że wypadnie szóstka. Udaje mu się wyrzucić szóstkę i tym samym wygrać grę.

SCENARIUSZ „N↑”: Moralnie neutralny czyn (N), silna motywacja (↑)

Kowalski gra w kasynie w kości o bardzo wysoką stawkę. Wygrana pozwoli mu sfinansować swoje wielkie marzenie o podróży dookoła świata. Aby wygrać grę, musi wyrzucić szóstkę. Kowalski bierze do ręki kostkę i rzuca nią, licząc na to, że wypadnie szóstka. Udaje mu się wyrzucić szóstkę i tym samym wygrać grę.

2.1.2. PYTANIA

Do każdego scenariusza został dołączony identyczny zestaw trzech pytań. Pierwsze pytanie miało za zadanie zbadać intuicje dotyczące przypisywania intencjonalności. Dwa pozostałe zostały wprowadzone celem sprawdzenia, czy założenia dotyczące oceny moralnej i siły motywacji sprawcy, którymi kierowano się przy układaniu scenariuszy, są właściwie odczytywane.

PYTANIE 1: Czy zgadzasz się z poniższym stwierdzeniem?

„Kowalski celowo wyrzucił szóstkę”

Odpowiedzi: „Tak”, „Nie”.

PYTANIE 2: Czy Kowalski postąpił niemoralnie?

Odpowiedzi: „Zdecydowanie nie” (-2), „Raczej nie” (-1), „Trudno powiedzieć” (0), „Raczej tak” (+1), „Zdecydowanie tak” (+2).

PYTANIE 3: Czy Kowalski miał silną motywację, żeby wyrzucić szóstkę?

Odpowiedzi: „Zdecydowanie nie” (-2), „Raczej nie” (-1), „Trudno powiedzieć” (0), „Raczej tak” (+1), „Zdecydowanie tak” (+2).

2.1.3. PROCEDURA

Badanie zostało przeprowadzone przy użyciu narzędzia LimeSurvey na platformie KogniLab². Uczestnicy byli losowo przydzielani do jednej z czterech grup. Każda grupa otrzymywała inny scenariusz. Pytanie 1 znajdowało się na jednej stronie ankiety pod tekstem scenariusza, kolejna strona zawierała powtórzony tekst oraz pytania 2 i 3. Na ostatniej stronie znajdowały się dodatkowe pytania dotyczące sytuacji społeczno-demograficznej respondentów: ich płci, wieku oraz wykształcenia. Podczas wypełniania ankiety nie było możliwości powrotu do wcześniejszej strony. Uczestnicy nie otrzymali wynagrodzenia za udział w badaniu.

2.1.4. SPRAWDZENIE ZAŁOŻEŃ SCENARIUSZY

Dla zwięzłości dalszych wyjaśnień przyjmijmy następujące definicje:

$intencjonalność(x)$ = odsetek odpowiedzi „Tak” na pyt. 1 w scenariuszu x ,

$niemoralność(x)$ = średnia odpowiedzi na pyt. 2 w scenariuszu x ,

$motywacja(x)$ = średnia odpowiedzi na pyt. 3 w scenariuszu x .

Konstruując badanie, starano się ustalić na jednakowym poziomie niemoralność działania w parach scenariuszy $Z\downarrow, Z\uparrow$ oraz $N\downarrow, N\uparrow$. Spełnienie tego warunku jest konieczne dla sprawdzenia hipotezy 1. Gdyby bowiem nawet się okazało, że w $Z\downarrow$ $intencjonalność$ była niższa niż w $Z\uparrow$, a w $N\downarrow$ niższa niż w $N\uparrow$, to można by złożyć to na karb różnic w ocenie moralnej. Dlatego też trzeba przyjąć, że w obrębie żadnej z par nie wystąpi istotna różnica w $niemoralności$.

² Badanie można zobaczyć na stronie: <http://kognilab.pl/lime/index.php/828827>.

ZAŁOŻENIE 1: $niemoralność(Z\downarrow) \approx niemoralność(Z\uparrow)$

ZAŁOŻENIE 2: $niemoralność(N\downarrow) \approx niemoralność(N\uparrow)$

Oczywiście, żeby wykazać zależność intencjonalności działania od siły motywacji, trzeba również założyć, że motywacja sprawcy w $Z\uparrow$ jest istotnie silniejsza niż w $Z\downarrow$, a w $N\uparrow$ istotnie silniejsza niż w $N\downarrow$.

ZAŁOŻENIE 3: $motywacja(Z\uparrow) \gg motywacja(Z\downarrow)$

ZAŁOŻENIE 4: $motywacja(N\uparrow) \gg motywacja(N\downarrow)$

Natomiast do potwierdzenia hipotezy 2 konieczne jest założenie o istnieniu „krzyżowych” zależności, co oznacza, że *niemoralność* w $Z\downarrow$ musi być istotnie wyższa niż w $N\uparrow$, natomiast *motywacja* przeciwnie — istotnie wyższa w $N\uparrow$ niż w $Z\downarrow$. Taka symetryczna zależność pozwala sprawdzić, który z badanych czynników — siła motywacji czy ocena moralna — ma większe znaczenie dla przypisywania intencjonalności.

ZAŁOŻENIE 5: $niemoralność(Z\downarrow) \gg niemoralność(N\uparrow)$

ZAŁOŻENIE 6: $motywacja(N\uparrow) \gg motywacja(Z\downarrow)$

2.1.5. SPRAWDZENIE HIPOTEZ

Dla potwierdzenia hipotezy 1 trzeba, aby *intencjonalność* w $Z\uparrow$ była istotnie wyższa niż w $Z\downarrow$, a w $N\uparrow$ istotnie wyższa niż w $N\downarrow$. Takie wyniki potwierdziłyby, że ludzie chętniej przypisują intencjonalność w sytuacjach, gdy motywacja sprawcy jest silniejsza.

HIPOTEZA 1: $intencjonalność(Z\downarrow) \ll intencjonalność(Z\uparrow) \wedge intencjonalność(N\downarrow) \ll intencjonalność(N\uparrow)$

Z kolei dla potwierdzenia hipotezy 2 konieczne jest, aby *intencjonalność* w $N\uparrow$ była wyższa niż w $Z\downarrow$. Taki wynik pokazałby, że ocena siły motywacji ma większy wpływ na przypisywanie intencjonalności niż ocena moralna.

HIPOTEZA 2: $intencjonalność(Z\downarrow) \ll intencjonalność(N\uparrow)$

2.2. BADANIE POMOCNICZE

Oprócz opisanego badania głównego zostało przeprowadzone również badanie pomocnicze, które miało za zadanie ustalić, czy dodanie ustępów opisujących motywację Kowalskiego (nuda/sfinansowanie największego marzenia) oraz racjonalizujących jego działanie (związane nogi) wpływa istotnie na

przypisywanie intencjonalności. W tym badaniu przedstawiono badanym tylko jeden scenariusz i zadano do niego jedno pytanie.

SCENARIUSZ „Z?”: Moralnie zły czyn (Z), niejasna motywacja (?)

Kowalski i Nowak znajdują się w dwóch różnych budynkach. W budynku, w którym znajduje się Nowak, jest podłożona bomba. Kowalski może zdetonować bombę wyłącznie przez pokazanie obrazu zawierającego sześć kropek do kamery skierowanej na jego biurko i podłączonej do zapalnika bomby. Kowalski bierze do ręki trzymaną w kieszeni zwyczajną sześciocienną kostkę do gry i rzuca nią na biurko, licząc na to, że wypadnie szóstka. Udaje mu się wyrzucić szóstkę, a tym samym zdetonować bombę i zabić Nowaka.

PYTANIE 1: Czy zgadzasz się z poniższym stwierdzeniem?
„Kowalski celowo wyrzucił szóstkę”

Odpowiedzi: „Tak”, „Nie”.

Dodatkowo w ankiecie znalazły się, podobnie jak w przypadku badania głównego, pytania o płeć, wiek i wykształcenie. Badanie pomocnicze zostało przeprowadzone w formie papierowej wśród studentów I roku filozofii oraz wśród pracowników średniej wielkości firmy informatycznej. Scenariusz i pytania znajdowały się na jednej kartce. Uczestnicy nie otrzymali wynagrodzenia za udział w badaniu.

Badanie miało za zadanie sprawdzić, czy opisanie *explicite* motywacji sprawcy oraz przedstawienie racjonalnych przesłanek dla podjętego przezeń wyboru wpływa istotnie na przypisywanie intencjonalności. Hipoteza o wpływie opisu motywacji i racjonalnych przesłanek postępowania sprawcy na przypisanie mu intencjonalności zostałaby potwierdzona, gdyby wystąpiła istotna różnica w *intencjonalności* między $Z?$ a $Z\downarrow$ lub między $Z?$ a $Z\uparrow$.

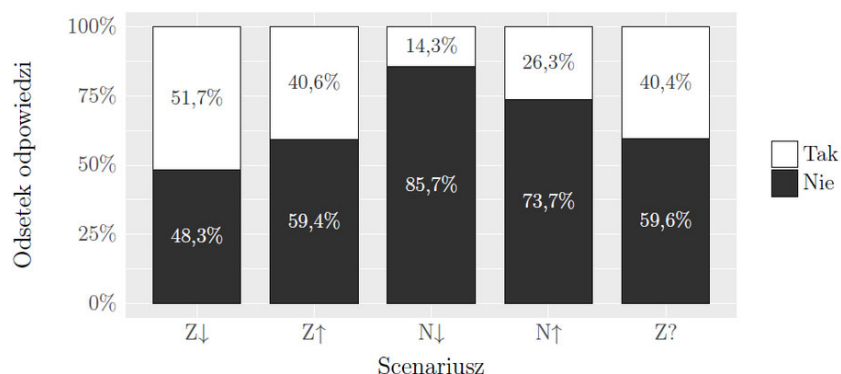
HIPOTEZA 3: $\text{intencjonalność}(Z\downarrow) \neq \text{intencjonalność}(Z?) \vee$
 $\text{intencjonalność}(Z\uparrow) \neq \text{intencjonalność}(Z?)$

2.3. WYNIKI

W badaniu głównym wzięło udział 141 respondentów. Ich średni wiek wynosił 25 lat. Natomiast w badaniu pomocniczym wzięły udział 52 osoby o średniej wieku 26 lat. Podsumowanie wyników badań przedstawiono na

wykresach. W przypadku pytania 1 przedstawiony jest odsetek odpowiedzi „Tak” i „Nie” w poszczególnych scenariuszach, natomiast dla pytań 2 i 3 podana jest średnia arytmetyczna wartości liczbowych odpowiedzi.

Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem: „Kowalski *celowo* wyrzucił szóstkę?”

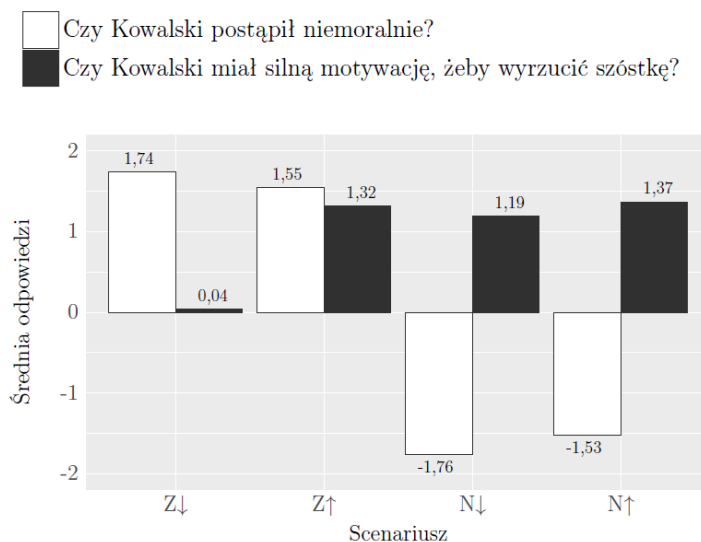

Wykres 1. Rozkład odpowiedzi na pytanie 1

Jak widać na Wykresie 1, *intencjonalność* w Z↓ (51,7%) jest wyższa³ niż w Z↑ (40,6%), natomiast w N↓ (14,3%) jest niższa niż w N↑ (26,3%). Różnica między N↓ a N↑ nie jest istotna statystycznie ($\chi^2(1, N = 80) = 1,13; p > 0,05$). Widać natomiast istotną różnicę między Z↓ i Z↑ z jednej strony, a N↓ i N↑ z drugiej ($\chi^2(1, N = 141) = 9,64; p < 0,002$). Zarówno różnica między Z↓ a Z? ($\chi^2(1, N = 82) = 0,68; p > 0,05$), jak i między Z↑ a Z? ($\chi^2(1, N = 85) = 0,00; p > 0,05$) jest nieistotna.

Badani ocenili podobnie niemoralność w parach scenariuszy Z↓, Z↑ (1,75 i 1,55; $U = 451,5; N = 61; p > 0,05$) oraz N↓, N↑ (-1,76 i -1,53; $U = 687,5; N = 80; p > 0,05$). Różnica w motywacji między scenariuszami Z↓ (0,04) a Z↑ (1,32) jest zgodna z oczekiwaniami – w Z↑ oceniono motywację sprawcy jako znacznie silniejszą ($U = 186,5; N = 61; p < 0,0002$). Natomiast motywacja w N↑ (1,37) jest tylko nieco wyższa niż w N↓ (1,19; $U = 617,5; N = 80; p > 0,05$).

³ Istotność statystyczna nie ma tu znaczenia, ponieważ dla potwierdzenia hipotezy 1 potrzebna byłaby istotna różnica w drugą stronę.

Wykres 2. Średnie odpowiedzi uzyskanych na pytanie 2 i 3

3. OMÓWIENIE WYNIKÓW

Celem badania głównego było zbadanie dwóch hipotez określających rolę motywacji w przypisywaniu intencjonalności działaniom, których powodzenie istotnie zależy od czynników losowych. Przedstawione wyniki wskazują wyraźnie, że obydwie zaproponowane hipotezy są fałszywe.

Hipoteza 1 głosiła, że przy podobnym stopniu niemoralności badani będą chętniej przypisywać intencjonalność w scenariuszach, w których motywację sprawcy oceniają jako silniejszą. Hipotezę falsyfikuje porównanie intencjonalności w scenariuszach $Z\downarrow$ i $Z\uparrow$. W $Z\downarrow$, mimo zdecydowanie słabszej motywacji sprawcy, odsetek odpowiedzi „Tak” na pytanie 1 był wyższy niż w $Z\uparrow$ ⁴.

Hipoteza 2 przyznawała sile motywacji większą rolę w przypisywaniu intencjonalności niż ocenie moralnej. Obala ją porównanie wyników scenariuszy $Z\downarrow$ i $N\uparrow$. Respondenci dwukrotnie częściej przypisywali intencjonalność wyrzuceniu szóstki w pierwszym scenariuszu, w którym motywacja sprawcy była słaba, a czyn zdecydowanie niemoralny.

⁴ Można złożyć to na karb różnicy w ocenie moralnej tych dwóch scenariuszy. Respondenci uznali za bardziej niegodziwe zabicie Nowaka z nudów niż dla uzyskania spadku, co w zasadzie nie powinno nas dziwić.

Postawiona w badaniu pomocniczym hipoteza 3, głosząca, że opisanie motywacji sprawcy oraz zracjonalizowanie jego decyzji wpływa istotnie na przypisywanie intencjonalności, również została sfalsyfikowana. Różnice w intencjonalności między $Z\downarrow$ a $Z?$ i między $Z\uparrow$ a $Z?$ okazały się nieistotne statystycznie. Może to oznaczać, że ludzie automatycznie racjonalizują opisanie w historyjkach działania, dopowiadając sobie brakujące fragmenty. Co więcej, rozkład odpowiedzi w $Z?$ był niemal identyczny jak w $Z\uparrow$, co z kolei może sugerować, że w przypadku niejasnej motywacji sprawcy zachodzi domniemanie, że jest ona silna.

Na osobną wzmiankę zasługuje zaskakująco wysoka średnia odpowiedzi na pytanie 3 (o motywację) w scenariuszu $N\downarrow$. Założenia przyjęte przy układaniu badania okazały się tutaj rozbieżne z opinią respondentów. Nasuwa się wniosek, że dla wielu osób sama chęć wygrania gry, nawet bez stawki pieniężnej, jest silnie motywująca. Poza tym jednym wyjątkiem odpowiedzi na wszystkie pytania pomocnicze pokrywały się ze spodziewanymi. Tym samym należy uznać, że scenariusze były poprawnie skonstruowane.

4. WNIOSKI

Najważniejszym wnioskiem płynącym z wyników badania jest potwierdzenie, że problem Butlera jest prawdziwym problemem i domaga się wyjaśnienia. Mogło się wydawać, że jest to tylko pozorny paradoks, za który odpowiedzialne są drugorzędne szczegóły historyjek zwodzące nasze intuicje na manowce. Oczekiwalibyśmy wtedy, że po „naprawieniu” niedoskonałości i dopracowaniu szczegółów asymetria w odpowiedziach zniknie albo co najmniej znacznie się zmniejszy. Okazuje się jednak, że sprawa wcale nie jest tak prosta. Nawet po zniwelowaniu różnic strukturalnych (por. część 1.2.) i ujednoczeniu zadawanych pytań ludzie są bardziej skłonni przypisywać intencjonalność w historyjkach, w których sprawca postępuje niemoralnie. Ta asymetria stanowi wyzwanie dla filozoficznych teorii działania intencjonalnego.

Natomiast siła motywacji sprawcy — wbrew oczekiwaniom — zupełnie nie wpływa na przypisywanie intencjonalności. Tym samym upada hipoteza dotycząca tego, co miało być głównym źródłem problemu Butlera. Muszę przyznać, że jestem bardzo zaskoczony tym rezultatem, ale wyniki nie pozostawiają, jak się wydaje, żadnych wątpliwości. Nie pozostaje zatem nic innego, jak porzucić pogląd o zasadniczej roli, jaką w przypisywaniu intencjonalności miałyby odgrywać siła motywacji kierującej sprawcą.

Badanie pomocnicze nie wykazało wprawdzie żadnych istotnych różnic, jednak zaobserwowane podobieństwo rozkładu odpowiedzi w scenariuszach

$Z\uparrow$ i $Z?$ wydaje się interesujące. Gdyby udało się wykazać istnienie istotnej różnicy między $Z\uparrow$ i $Z?$ z jednej strony, a $Z\downarrow$ z drugiej, świadczyłyby to o pewnych szczególnych intuicjach dotyczących siły motywacji. Można by mianowicie utrzymywać wtedy, że uznajemy silną motywację za „domyślną” dla działań ocenianych jako niemoralne. Taki wniosek wydaje się zgodny ze zdrowym rozsądkiem. Jeśli ktoś decyduje się np. popełnić morderstwo, uznamy raczej, że musiał mieć ku temu ważny powód, niż że zrobił to dla zabawy.

W podobny sposób można zbadać, czy intuicje dotyczące przypisywania intencjonalności w oryginalnym scenariuszu Butlera (rzut kostką bez podania motywacji) odpowiadają raczej silnej czy słabej motywacji sprawcy. Czy dla działań obojętnych moralnie również zakładamy zazwyczaj silną motywację? Może się okazać, że zależności między przypisywaniem intencjonalności, oceną moralną i oceną siły motywacji skrywają jeszcze wiele zagadek.

BIBLIOGRAFIA

- Anscombe G. E. M. (1957), *Intention*, Oxford: Basil Blackwell.
- Bernoulli D. (1738/1954), *Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk*, tłum. L. Sommer, „Econometrica” 22(1), 23-36.
- Briggs R. (2017), *Normative Theories of Rational Choice. Expected Utility* [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), E. N. Zalta (ed.), goo.gl/162Hts.
- Butler R. J. (1978), *Report on Analysis „Problem” No. 16*, „Analysis” 38(3), 113-114.
- Davidson D. (1963), *Actions, Reasons, and Causes*, „The Journal of Philosophy” 60(23), 685-700.
- Davidson D. (1971), *Agency* [w:] *Agent, Action, and Reason*, A. Marras, R. N. Brunaugh, R. W. Binkley (eds.), Toronto: University of Toronto Press, 1-37.
- Frankfurt H. G. (1978), *The Problem of Action*, „American Philosophical Quarterly” 15(2), 157-62.
- Harman G. (1976), *Practical Reasoning*, „The Review of Metaphysics” 29(3), 431-463.
- Kahneman D., Tversky A. (1979), *Prospect Theory. An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica” 47(2), 263-291.
- Knobe J. (2003), *Intentional Action in Folk Psychology. An Experimental Investigation*, „Philosophical Psychology” 16(2), 309-325.
- Kraemer E. R. (1978), *Intentional Action, Chance and Control*, „Analysis” 38(3), 116-117.
- Mele A. R. (2003), *Motivation and Agency*, Oxford: Oxford University Press.
- Mele A. R., Moser P. K. (1994), *Intentional Action*, „Noûs” 28(1), 39-68.
- Mele A. R., Sverdlik S. (1996), *Intention, Intentional Action, and Moral Responsibility*, „Philosophical Studies” 82(3), 265-287.
- Nadelhoffer T. (2004), *The Butler Problem Revisited*, „Analysis” 64(3), 277-284.
- Ross D. (1978), *He Loads the Gun, Not the Dice*, „Analysis” 38(3), 114-115.
- Simon H. A. (1972), *Theories of Bounded Rationality* [w:] *Decision and Organization*, C. B. McGuire, R. Radner (eds.), Amsterdam: North-Holland Publishing Company.